

การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพ ของศาสนสถานภายในกรุงรัตนโกสินทร์ จากแผนที่ประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2430 - 2550

สรายุทธ ทรัพย์สุข / จักรพร สุวรรณนคร

ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

s.supsook@gmail.com

jakanan@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความเป็นการสรุปผลการศึกษา จากโครงการวิจัยการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานภายในกรุงรัตนโกสินทร์ จากแผนที่ประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2430-2550 โดยมีศาสนสถานที่ได้ทำการศึกษาทั้งหมด 41 แห่ง ประกอบด้วยศาสนสถานในศาสนาพุทธ 38 แห่ง ศาสนาพราหมณ์ 1 แห่ง ศาสนาคริสต์ 1 แห่ง และศาสนาอิสลาม 1 แห่ง ขั้นตอนการศึกษาประกอบด้วย การสังเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ อันได้แก่ โครงการวิจัยแผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2430: การรวบรวมและจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการศึกษาสถาปัตยกรรมและเมืองกรุงเทพฯ (สกว.) โครงการวิจัยแผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2450-2475: การรวบรวม และจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการศึกษาสถาปัตยกรรมและเมืองกรุงเทพฯ และแผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2550 จากนั้นนำมาประมวลกับข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนามและนำข้อมูลที่ได้นำมาสร้างแผนที่แสดงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ปี พ.ศ. 2430 พ.ศ. 2450 พ.ศ. 2475 และ พ.ศ. 2550 ตามลำดับ

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานทั้งสิ้น 41 แห่งที่ปรากฏในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2430 พ.ศ. 2450 พ.ศ. 2475 และ พ.ศ. 2550 พบว่าองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของศาสนสถานส่วนใหญ่ที่ถูกสร้างขึ้นในแต่ละยุคสมัยจะคงอยู่ถาวร ในขณะที่องค์ประกอบน้ำ ถนน และที่ว่าง มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะลดลง ซึ่งอาจเป็นผลจากการลดการสัญจรทางน้ำและกิจกรรมการเกษตรในพื้นที่เมืองหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนการเพิ่มพื้นที่ก่อสร้างอาคารทั้งในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านขอบเขตนั้นไม่พบรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน ซึ่งอาจขึ้นกับปัจจัยที่หลากหลายของแต่ละศาสนสถาน

คำสำคัญ: กรุงรัตนโกสินทร์ แผนที่ วัด โบสถ์พราหมณ์ โบสถ์คริสต์ มัสยิด สุเหร่า

Transformation of Physical Elements of Religious Complexes in Rattanakosin Island between 1887 - 2007

Sarayut Supsook / Jakaporn Suwannakorn

Department of Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

s.supsook@gmail.com

jakanan@hotmail.com

Abstract

The paper reports the finding of the research, Transformation of Physical Elements of Religious Complexes in Rattanakosin Island between 1887–2007 which focuses on the physical components of 38 Buddhist temples, 1 Hindu shrine, 1 Catholic Church, and 1 mosque. The analysis was based on cartographic data from two previous researches, *1887 Plan of Bangkok: Database Compilation and Organization for Architectural and Urban Research*, and *Plans of Bangkok, 1907–1932: Database Compilation and Organization for Architectural and Urban Research*), together with Maps of Bangkok 2007 and the data from field surveys. The result is a series of maps showing physical elements of the 41 religious compounds, in 1897, 1907, 1932, and 2007.

From the analysis on the layout structures of the 41 religious compounds that existed in all Bangkok maps namely 1897, 1907, 1932, and 2007, the architectural elements being constructed between periods were existed permanently, while the water elements, roads and open spaces were decreased due to reduction of waterway communication and agricultural landuse in Bangkok's urban area after the reign of King Rama V, plus demand on building grounds for new buildings in the religious complexes. The transformation of their boundaries, on the other hands, were inconsistently changed according to various reasons of each religious institutes.

Keywords: Bangkok, map, mapping, Buddhist temples, Hindu Temples, Church, Mosques

บทนำ

ศาสนสถานเป็นองค์ประกอบของเมืองที่สำคัญเนื่องจากเป็นสถาบันที่อยู่ควบคู่กับพัฒนาการของสังคมไทยมาเป็นเวลานานรูปแบบการจัดวางองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานนอกจากจะสะท้อนให้เห็นการใช้สอยในเชิงพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ต่อสังคมรอบข้าง อันส่งผลให้เห็นถึง พฤติกรรมในการดำรงชีวิตของสังคมตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและศาสนสถาน

เมื่อเมืองมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลง องค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานก็มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตามไปด้วย การศึกษาความเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานในบริเวณเมืองเก่า จึงมีความสำคัญต่อความเข้าใจในเชิงการเปลี่ยนแปลงทางสัณฐานและพฤติกรรมของเมือง อย่างไรก็ตามการศึกษารูปแบบองค์ประกอบของศาสนสถานในกรุงรัตนโกสินทร์เท่าที่ผ่านมาส่วนมากเน้นวิธีการพรรณนาวิเคราะห์โดยปราศจาก

ข้อมูลหลักฐานเชิงกายภาพ เนื่องจากมีข้อจำกัดทางด้านข้อมูลแผนที่ประวัติศาสตร์ จึงทำให้ไม่สามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในเชิงกายภาพได้

โครงการวิจัย แผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2430: การรวบรวมและจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการศึกษาสถาปัตยกรรมและเมืองกรุงเทพฯ และโครงการวิจัยแผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2450–2475: รวบรวมและจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการศึกษาสถาปัตยกรรมและเมืองกรุงเทพฯ ที่ได้ดำเนินการในระหว่างปี พ.ศ. 2548–2550 โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้ช่วยให้สามารถสร้างชุดแผนที่ที่แสดงองค์ประกอบทางกายภาพของกรุงเทพมหานครในปี พ.ศ. 2430 พ.ศ. 2450 และ พ.ศ. 2475 โดยสามารถแสดงตำแหน่งที่ตั้ง และองค์ประกอบทางกายภาพภายในศาสนสถานทั้งหมดซึ่งถือเป็นข้อมูลสำคัญที่สามารถนำมาใช้ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถาน

โครงการวิจัยการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานภายในกรุงรัตนโกสินทร์จากแผนที่ประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2430–2550 จึงได้ทำการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของศาสนสถานภายในกรุงรัตนโกสินทร์โดยใช้ฐานข้อมูลจากชุดแผนที่ที่ได้จากงานวิจัยที่ได้กล่าวในข้างต้นเป็นหลัก โดยนำข้อมูลที่ได้รับการชุดแผนที่มาประมวลร่วมกับข้อมูลจากงานวิจัยองค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 7 ที่ได้ดำเนินการโดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก่อนหน้านี้ โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ตั้ง และ องค์ประกอบกายภาพภายในศาสนสถาน ทั้งในแง่องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตยกรรมการใช้ที่ดินของพื้นที่ซึ่งแบ่งเป็นประเภทศาสนสถาน ประเภทสถานที่ราชการ (สถานศึกษา) ประเภทพาณิชยกรรม (ร้านค้าและห้องแถว) และประเภทอยู่อาศัย (บ้าน) นอกจากนี้ยังทำการศึกษาถึงองค์ประกอบที่ใช้กำหนดขอบเขตที่ดินของวัด เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของอาณาเขตระหว่างปี พ.ศ. 2430–2475 ก่อนจะนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2550 ของกรุงเทพมหานครและผลจากการสำรวจภาคสนาม

ขอบเขตการศึกษา

เนื่องจากข้อจำกัดด้านข้อมูลจากแผนที่ประวัติศาสตร์ การวิจัยดำเนินการศึกษาเฉพาะศาสนสถานในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นในถึงชั้นนอก อันได้แก่ พื้นที่ที่เป็นเกาะระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษม โดยไม่รวมถึงฝั่งกรุงธนบุรี สำหรับบริเวณภายในเขตกรุงรัตนโกสินทร์นั้น พบว่ามีศาสนสถานอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งศาสนสถานของศาสนาพุทธ ศาสนาฮินดู ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลามโดยการสืบค้นสามารถสรุปรายชื่อและจำนวนศาสนสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ได้เป็นศาสนสถานของศาสนาพุทธ จำนวน 38 วัด ศาสนสถานของศาสนาฮินดู จำนวน 1 วัด ได้แก่ โบสถ์พราหมณ์เสาชิงช้า ศาสนสถานของศาสนาคริสต์ จำนวน 1 วัด ได้แก่ วัดกาลหว่าร์ ศาสนสถานของศาสนาอิสลาม จำนวน 1 หลัง ได้แก่ สุเหร่าจักรพงษ์ ทั้งนี้ยาม “องค์ประกอบทางกายภาพ” ที่ใช้ในบทความ หมายถึง รูปสัญลักษณ์องค์ประกอบของศาสนสถาน ที่ปรากฏบนแผนที่ ที่แสดงให้เห็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตยกรรม อาทิเช่น อาคารทั้งถาวรและชั่วคราว ถนน ทางเดินเท้า รั้ว กำแพง บ่อน้ำ คู คลอง เป็นต้น โดยการศึกษาแบ่งออกเป็น 4 หมวดหมู่ใหญ่ๆ ได้แก่ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม องค์ประกอบน้ำ ขอบเขตที่ดิน และองค์ประกอบถนนและที่ว่าง

การสร้างชุดแผนที่แสดงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถาน

คณะผู้วิจัยได้จัดทำแผนที่แสดงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานในรูปแบบแผนที่ดิจิทัล โดยใช้แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2550 (สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร, 2550) เป็นฐานข้อมูลตั้งต้นในการดำเนินการ เนื่องจากเป็นแผนที่ซึ่งพัฒนาขึ้นจากการสำรวจภาพถ่ายทางดาวเทียม และได้รับการแปลงข้อมูลแบบ UTM ในระบบดิจิทัลทำให้มีความแม่นยำสูงจากนั้นจึงทำการเขียนแผนที่ขึ้นใหม่ด้วยโปรแกรมออโตแคด (AutoCAD) จากนั้นจึงทำการประมวลข้อมูลกับชุดแผนที่ประวัติศาสตร์ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อทำการสร้างแผนที่เปรียบเทียบองค์ประกอบของศาสนสถานแต่ละแห่ง ในแต่ละปี โดยได้กำหนดชั้นข้อมูล (layer) ของ

องค์ประกอบภายในศาสนสถานที่นำมาแยกวิเคราะห์
อันได้แก่

1. ชั้นข้อมูลองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเพื่อการ
ศาสนกิจ เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ
พระเจดีย์ โบสถ์คริสต์ สุเหร่า และหมู่กุฏิ เป็นต้น
2. ชั้นข้อมูลองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเพื่องานราชการ
เช่น โรงเรียน สำนักงานราชการ และกระทรวงต่างๆ
 เป็นต้น
3. ชั้นข้อมูลองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเพื่อการพาณิชย์
เช่น ห้างแถว โกดัง และโรงงานต่างๆ เป็นต้น
4. ชั้นข้อมูลองค์ประกอบเส้นทางสัญจรทางน้ำเช่น แม่น้ำ
คูคลอง และลำกระโดง เป็นต้น
5. ชั้นข้อมูลองค์ประกอบเส้นทางสัญจรทางบกเช่น
ถนน และแนวทางเดิน เป็นต้น
6. ชั้นข้อมูลองค์ประกอบอื่นเช่น บ้านพักอาศัยของ
ประชาชน

การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทาง กายภาพของศาสนสถาน

การศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบทางกายภาพของ
ศาสนสถานจากชุดแผนที่ที่สร้างขึ้นใหม่ ทำให้พบความ
เปลี่ยนแปลงซึ่งสามารถสรุปเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

1 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบสถาปัตยกรรม ในศาสนสถานระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550

1.1 พบการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบสถาปัตยกรรม
ในทุกศาสนสถานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2430 จนถึง พ.ศ. 2550

1.2 มีศาสนสถานจำนวน 39 แห่ง ที่มีองค์ประกอบ
สถาปัตยกรรมปรากฏอยู่คงเดิมตั้งแต่ในแผนที่กรุงเทพฯ
พ.ศ. 2430 จนถึง พ.ศ. 2550 ได้แก่ วัดชนะสงคราม
วัดบวรนิเวศวิหาร วัดรังสีสุทธาวาส วัดมหาธาตุยุวราช-
รังสฤษฎ์ วัดศิริอัมมาตย์ วัดมหรณพาราม วัดเทพธิดา-
ราม วัดราชันดัดาราม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดราชบูรณราชวรวิหาร

วัดนรนาถสุนทริการาม วัดอินทรวิหาร วัดสามพระยา
วัดเอี่ยมวรнуช วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดใหม่บางขุนพรหม
วัดโสมนัสวิหาร วัดสังเวศวิทยาราม วัดตรีทศเทพ
วัดปรีณายก วัดสุนทรธรรมทาน วัดลิตาราม วัดสระเกศ
วัดติสาณูการาม วัดเทวีวรรณญาติ วัดเทพศิรินทราวาส
วัดพระพิเรนทร์ วัดคณิกาผล วัดชัยชนะสงคราม วัดกัน-
มาตุยาราม วัดบพิตรพิมุข วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดปทุม-
คงคาราม โบสถ์พราหมณ์เสาชิงช้า และวัดกาลหว่าร์

1.3 มีศาสนสถานจำนวน 27 แห่ง ที่มีองค์ประกอบ
สถาปัตยกรรมเพิ่มขึ้น ในปี พ.ศ. 2450 และยังคงปรากฏ
อยู่คงเดิมจนถึงปี พ.ศ. 2550 ได้แก่ วัดชนะสงคราม
วัดบวรนิเวศวิหาร วัดรังสีสุทธาวาส วัดมหาธาตุยุวราช-
รังสฤษฎ์ วัดศิริอัมมาตย์ วัดมหรณพาราม วัดราชันดัดา-
ราม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม วัดราชบพิธ-
สถิตมหาสีมาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระเชตุพน-
วิมลมังคลาราม วัดราชบูรณราชวรวิหาร วัดนรนาถ-
สุนทริการาม วัดเอี่ยมวรनुช วัดมกุฏกษัตริยาราม
วัดโสมนัสวิหาร วัดตรีทศเทพ วัดปรีณายก วัดสระเกศ
วัดเทวีวรรณญาติ วัดเทพศิรินทราวาส วัดพลับพลาไชย
วัดคณิกาผล วัดชัยชนะสงคราม วัดจักรวรรดิราชาวาส
วัดสัมพันธวงศาราม โบสถ์พราหมณ์เสาชิงช้า และสุเหร่า
จักรพงษ์

1.4 มีศาสนสถานจำนวน 28 แห่ง ที่มีองค์ประกอบ
สถาปัตยกรรมเพิ่มขึ้น ในปี พ.ศ. 2475 และยังคงปรากฏ
อยู่คงเดิมจนถึงปี พ.ศ. 2550 ได้แก่ วัดชนะสงคราม
วัดบวรนิเวศวิหาร วัดรังสีสุทธาวาส วัดมหาธาตุยุวราช-
รังสฤษฎ์ วัดศิริอัมมาตย์ วัดมหรณพาราม วัดเทพธิดา-
ราม วัดราชันดัดาราม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดราชบูรณราชวรวิหาร
วัดนรนาถสุนทริการาม วัดอินทรวิหาร วัดเอี่ยมวรनुช
วัดโสมนัสวิหาร วัดสังเวศวิทยาราม วัดปรีณายก วัดสระเกศ
วัดเทพศิรินทราวาส วัดพระพิเรนทร์ วัดพลับพลาไชย
วัดชัยชนะสงคราม วัดกันมาตุยาราม วัดบพิตรพิมุข
วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดสัมพันธวงศาราม และวัดปทุม-
คงคาราม

2 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบน้ำในศาสนสถาน ระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550

2.1 มีศาสนสถานที่ไม่พบการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบน้ำเพียง 3 แห่ง ได้แก่ วัดราชนันทาราม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม และโบสถ์พราหมณ์เสาชิงช้า

2.2 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบน้ำในทุกศาสนสถาน เป็นไปในลักษณะลดลง

2.3 ศาสนสถานที่มีการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบน้ำทั้ง 38 แห่ง ได้แก่ วัดชนะสงคราม วัดบวรนิเวศวิหาร วัดรังสีสุทธาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดศิริอัมมาตยาราม วัดมหรณพาราม วัดเทพธิดาราม วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดราชบูรณราชวรวิหาร วัดนเรนทรสุทรการาม วัดอินทริวิหาร วัดสามพระยา วัดเอี่ยมวรнуช วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดใหม่บางขุนพรหม วัดโสมนัสวิหาร วัดสังเวชวิศยาราม วัดตรีทศเทพ วัดปรีณายก วัดสุนทรธรรมทาน วัดลิตารามวัดสระเกศ วัดตีสานุการาม วัดเทวีวรูญาติ วัดเทพศิรินทราวาส วัดพระพิเรนทร์ วัดพลับพลาไชย วัดคณิกามล วัดชัยชนะสงคราม วัดกันมาตุยาราม วัดบพิตรพิมุข วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดสัมพันธวงศาราม วัดปทุมคงคาราม วัดไตรมิตรวิทยาราม วัดกาลหว่าร์ และสุเหร่าจักรพงษ์

3 การเปลี่ยนแปลงขอบเขตของศาสนสถาน ระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550

3.1 มีศาสนสถานทั้งสิ้น 7 แห่ง ที่ไม่พบการเปลี่ยนแปลงขอบเขตเลย ระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550 ได้แก่ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดรังสีสุทธาวาส วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดราชนันทาราม วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โบสถ์พราหมณ์เสาชิงช้า และสุเหร่าจักรพงษ์

3.2 มีศาสนสถานที่พบการลดลงของขอบเขตจำนวน 8 แห่ง ได้แก่ วัดมหรณพาราม วัดเทพธิดาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดนเรนทรสุทรการาม วัดเอี่ยมวรनुช วัดตรีทศเทพ วัดตีสานุการาม วัดจักรวรรดิราชาวาส

3.3 มีศาสนสถานที่พบการเพิ่มขึ้นของขอบเขตจำนวน

8 แห่ง ได้แก่ วัดชนะสงคราม วัดราชบูรณราชวรวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดสังเวชวิศยาราม วัดสระเกศ วัดเทวีวรูญาติ และวัดชัยชนะสงคราม

3.4 มีศาสนสถานที่พบการเปลี่ยนแปลงขอบเขต ในลักษณะเพิ่มขึ้น และลดลงอย่างไม่แน่นอน ทั้งสิ้น 18 แห่ง ได้แก่ วัดศิริอัมมาตยาราม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม วัดอินทริวิหาร วัดสามพระยา วัดใหม่บางขุนพรหม วัดปรีณายก วัดสุนทรธรรมทาน วัดลิตาราม วัดเทพศิรินทราวาส วัดพระพิเรนทร์ วัดพลับพลาไชย วัดคณิกามล วัดกันมาตุยาราม วัดบพิตรพิมุข วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดสัมพันธวงศาราม วัดปทุมคงคาราม วัดไตรมิตรวิทยาราม และวัดกาลหว่าร์

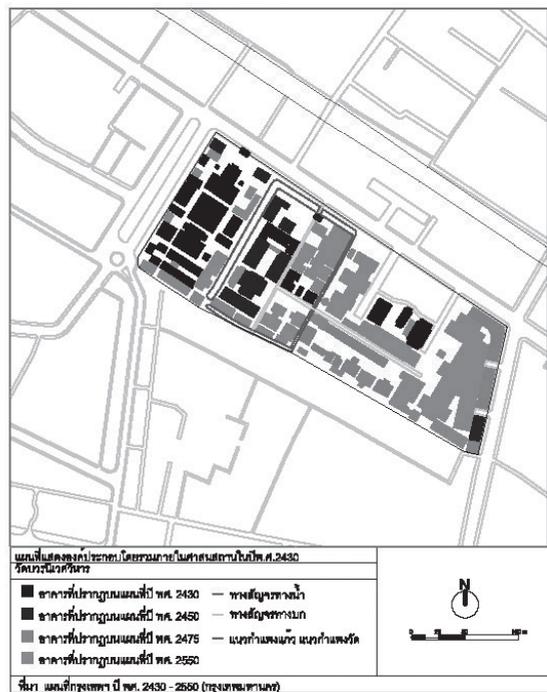
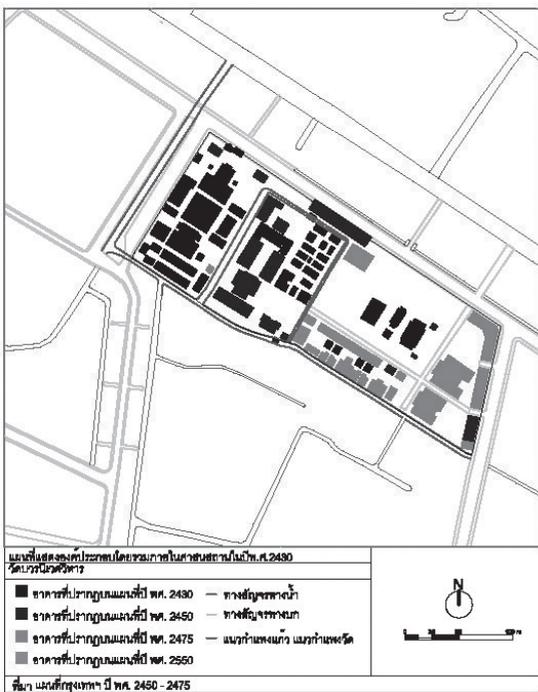
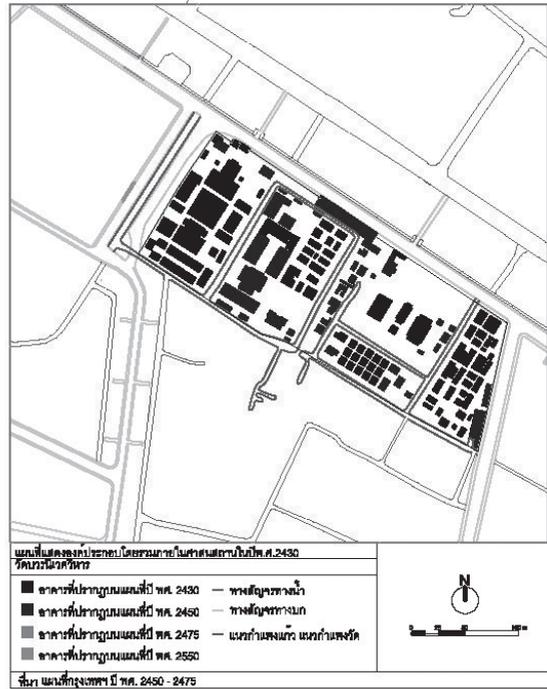
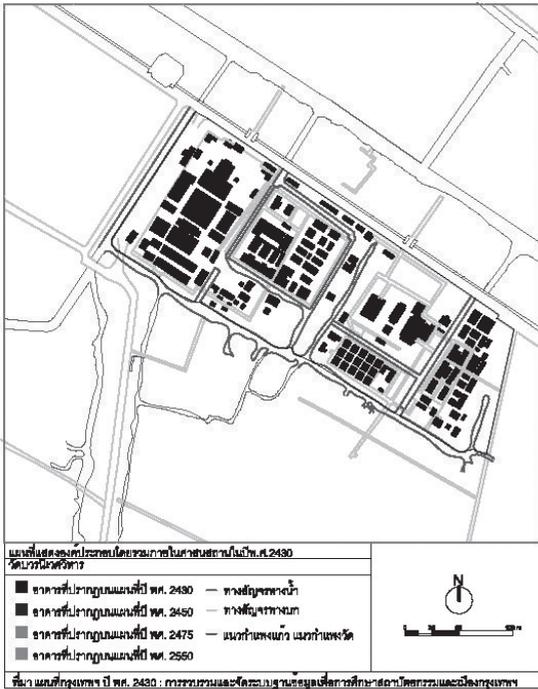
4. การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบถนนและที่ว่าง ในศาสนสถาน ปี พ.ศ. 2430-2550

4.1 มีศาสนสถานที่ไม่พบการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบถนนและที่ว่างเพียง 1 แห่ง ได้แก่ สุเหร่าจักรพงษ์

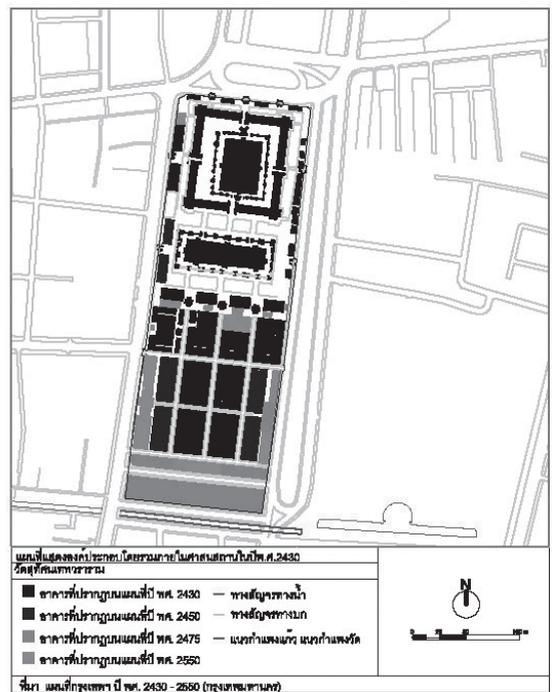
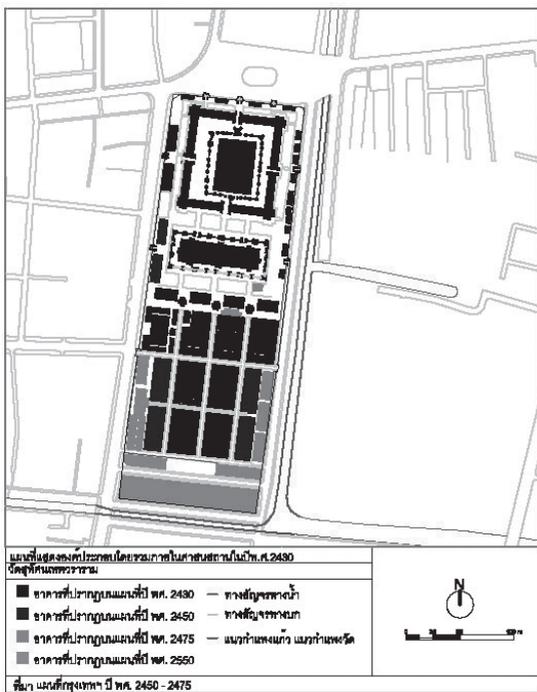
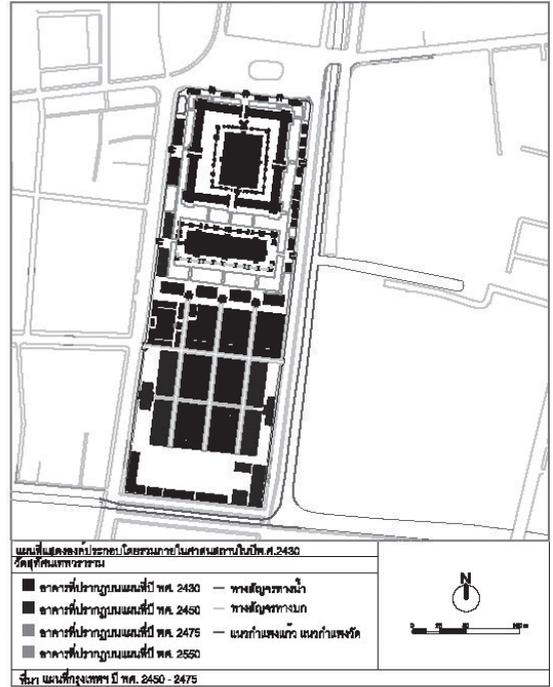
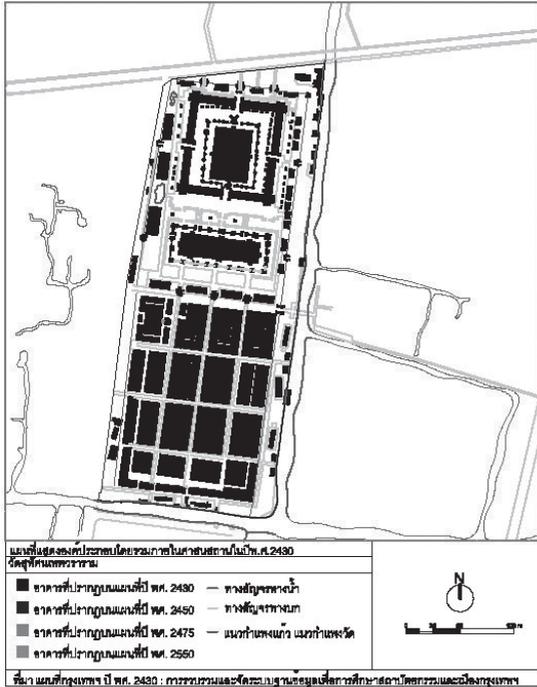
4.2 มีศาสนสถานที่พบการลดลงขององค์ประกอบถนนและที่ว่างจำนวน 17 แห่ง ได้แก่ วัดมหรณพาราม วัดเทพธิดาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดนเรนทรสุทรการาม วัดเอี่ยมวรनुช วัดตรีทศเทพ วัดสุนทรธรรมทาน วัดลิตาราม วัดสระเกศ วัดตีสานุการาม วัดเทพศิรินทราวาส วัดพลับพลาไชย วัดชัยชนะสงคราม วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดสัมพันธวงศาราม วัดปทุมคงคาราม และวัดไตรมิตรวิทยาราม

4.4 มีศาสนสถานที่พบการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบถนนและที่ว่าง ในลักษณะที่ไม่แน่นอน แต่มีแนวโน้มลดลง ทั้งสิ้น 23 แห่ง ได้แก่ วัดชนะสงคราม วัดบวรนิเวศวิหาร วัดรังสีสุทธาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดศิริ- อัมมาตยาราม วัดราชนันทารามวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม วัดพระเชตุพน- วิมลมังคลาราม วัดราชบูรณะวรมหาวิหาร วัดอินทริวิหาร วัดสามพระยา วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดใหม่บางขุนพรหม วัดโสมนัสวิหาร วัดสังเวชวิศยาราม วัดปรีณายก วัดเทวีวรูญาติ วัดพระพิเรนทร์วัดคณิกามล วัดกันมาตุยาราม วัดบพิตรพิมุข โบสถ์พราหมณ์เสาชิงช้า และวัดกาลหว่าร์

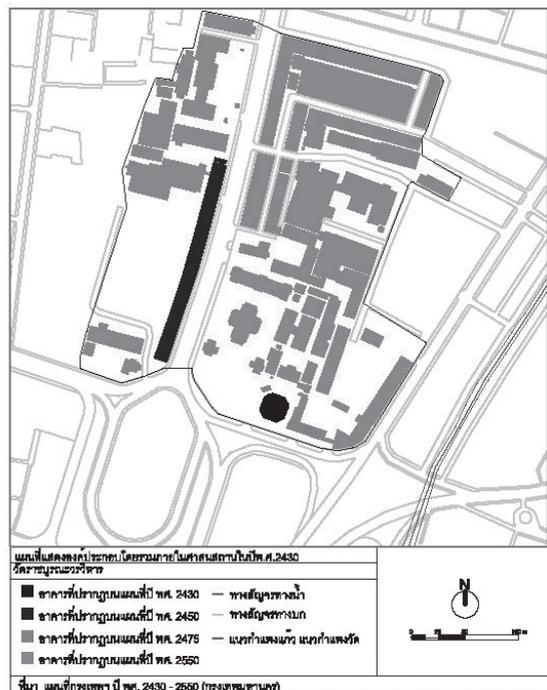
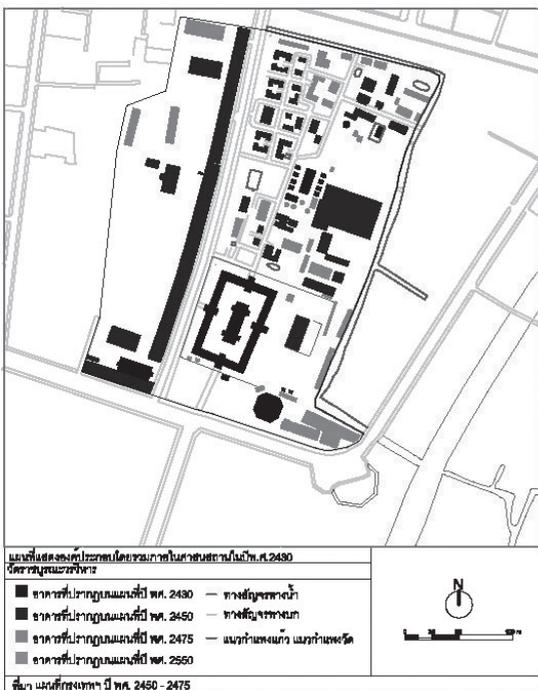
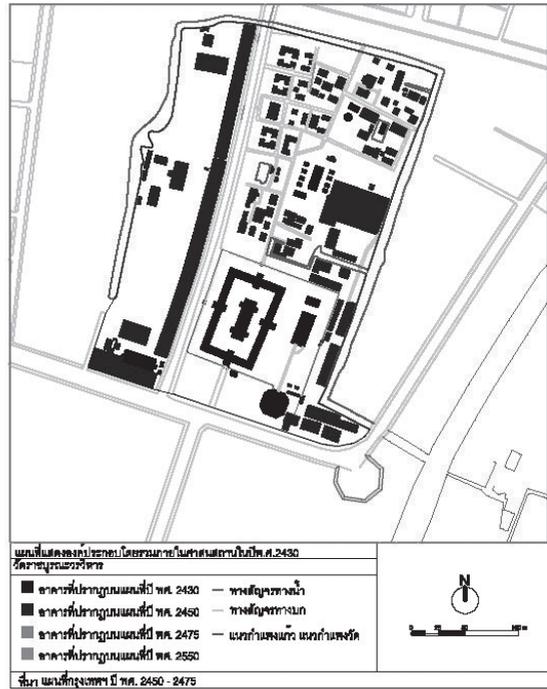
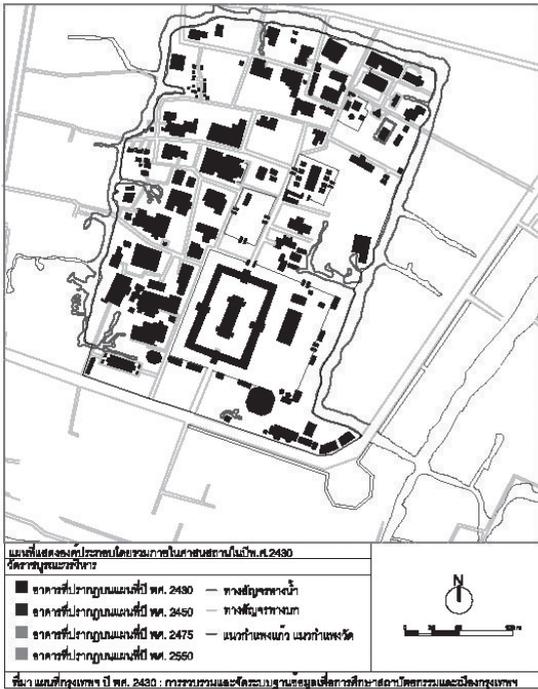
ภาพที่ 1-4 แสดงตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของศาสนสถาน ระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550

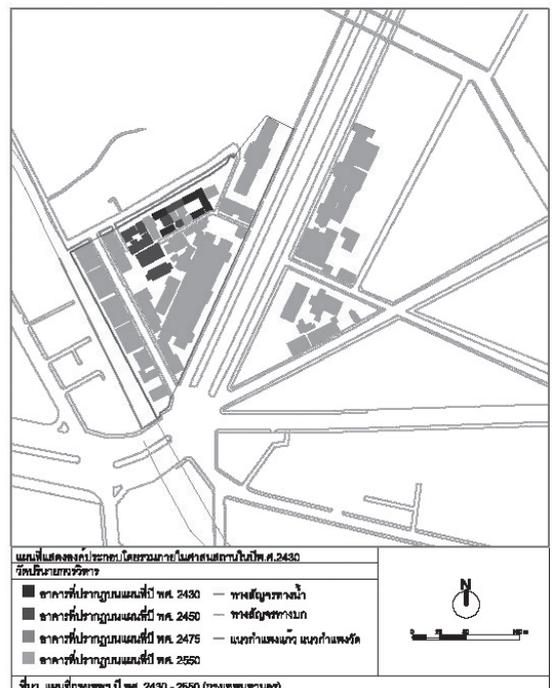
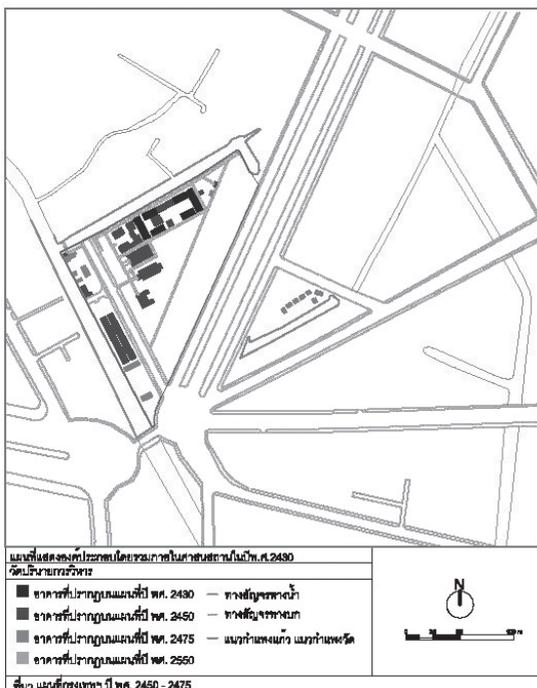
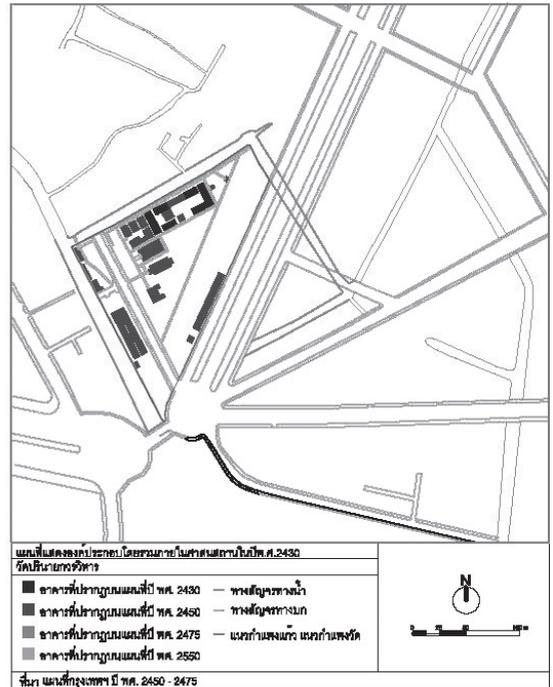
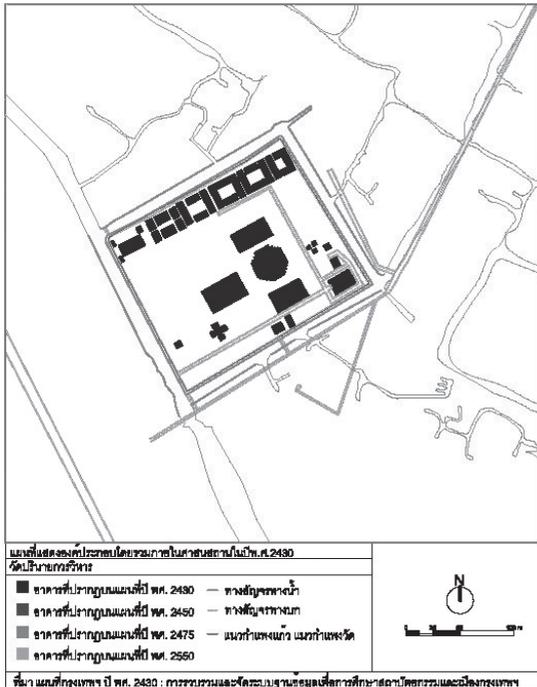
ภาพที่ 1: แสดงตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของวัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550

ภาพที่ 2: แสดงตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของวัดสุทัศน์เทพวราราม ระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550

ภาพที่ 3: แสดงตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของวัดราชบูรณะวรวิหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550

ภาพที่ 4: แสดงตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของวัดปรีณายกวรวิหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550

สรุปผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถาน จากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2430 2450 2475 และ 2550 สามารถสรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. ในด้านองค์ประกอบสถาปัตยกรรม แม้พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบสถาปัตยกรรมในทุก ศาสนสถานระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550 แต่ก็พบว่ามีศาสนสถานจำนวนถึง 39 แห่ง จาก 41 แห่ง ที่ปรากฏองค์ประกอบเดิมที่คงอยู่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2430 ในขณะที่มีศาสนสถานใหม่ที่พบองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ ปรากฏขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2450 และ พ.ศ. 2475 และยังคงปรากฏอยู่ในปี พ.ศ. 2550 จำนวน 27 แห่ง และ 28 แห่ง ตามลำดับ ประเด็นดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของศาสนสถานในเกาะรัตนโกสินทร์ มีแนวโน้มที่จะปรากฏอยู่อย่างถาวร ไม่ว่าจะได้รับการก่อสร้างในยุคสมัยใด ก็มักจะดำรงอยู่และได้รับการบำรุงรักษาแม้ว่าเวลาจะผ่านไปกว่าหนึ่งศตวรรษ

2. การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบหน้าของศาสนสถานส่วนใหญ่มีลักษณะลดลง โดยพบการลดลงขององค์ประกอบดังกล่าวในจำนวนศาสนสถานถึง 38 แห่ง จากทั้งหมด 41 แห่ง ในขณะที่พบศาสนสถานที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบหน้าเลยเพียง 3 แห่ง และไม่มีศาสนสถานใดที่พบการเพิ่มขึ้นขององค์ประกอบหน้าในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2430-2550 ข้อมูลดังกล่าวอาจสัมพันธ์กับการลดลงของการสัญจรทางน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมในเขตเมือง หลังจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อผู้คนหันมาใช้เส้นทางถนนมากขึ้น และศาสนสถานก็ต้องการเพิ่มพื้นที่กิจกรรมทางบก โดยถมบ่อน้ำ คูคลอง เป็นพื้นที่กิจกรรม พื้นที่ก่อสร้างอาคารต่างๆ ตลอดจนลานจอดรถเพื่อรองรับการเข้าถึงโดยรถยนต์

3. การเปลี่ยนแปลงด้านขอบเขตของศาสนสถานในช่วงปี พ.ศ. 2430-2550 ส่วนใหญ่พบว่าไม่มีลักษณะไม่แน่นอน กล่าวคือมีทั้งเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นและลดลง โดยมีจำนวนศาสนสถาน 18 แห่งที่มีการเปลี่ยนแปลงขอบเขตอย่างไมคงที่ 8 แห่งมีพื้นที่ลดลง 8 แห่งมีพื้นที่เพิ่มขึ้น ในขณะที่อีก 7 แห่ง มีพื้นที่เท่าเดิมตลอดระยะเวลาการศึกษา ข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่

หลากหลายของแต่ละศาสนสถานในการดำเนินการเปลี่ยนแปลงขอบเขตของตนเอง โดยไม่เกี่ยวข้องกับแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองในช่วงเวลาการศึกษา อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตถึงการลดลงของขอบเขตศาสนสถานถึง 8 แห่ง ที่โดยปกติเป็นเขตธรณีสงฆ์ ซึ่งไม่สามารถทำการซื้อขายได้ จึงควรที่จะทำการศึกษาในรายละเอียดต่อไป

4. การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบถนนและที่ว่างภายในศาสนสถาน ในช่วงปี พ.ศ. 2430-2550 มีเพียง 1 ศาสนสถานที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และไม่พบการเพิ่มขึ้นขององค์ประกอบถนนและที่ว่างในทุกศาสนสถาน ในขณะที่มีจำนวน 17 แห่งที่พบว่าลดลงและมีจำนวน 22 แห่ง ที่พบการเปลี่ยนแปลงที่ไม่แน่นอน คือมีทั้งเพิ่มขึ้นและลดลง แต่มีแนวโน้มที่ลดลงต่อเนื่อง ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มที่ลดลงขององค์ประกอบถนนและที่ว่าง ซึ่งมักจะถูกแทนที่ด้วยการก่อสร้างอาคารที่เพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอในขณะที่อาณาเขตของศาสนสถานส่วนใหญ่ไม่สามารถขยายตัวเพิ่มขึ้นได้

บรรณานุกรม

บัณฑิต จุลาลัย, เทิดศักดิ์ เตชะกิจจร และพีรศรี โปวาทอง. โครงการแผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2450-2475: การรวบรวมและจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการศึกษาสถาปัตยกรรม และเมืองกรุงเทพฯ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว. 2549.

บัณฑิต จุลาลัย, เทิดศักดิ์ เตชะกิจจร และพีรศรี โปวาทอง. โครงการแผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2430: การรวบรวมและจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการศึกษาสถาปัตยกรรม และเมือง กรุงเทพฯ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว. 2550.

แห่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว., และคณะ. องค์ประกอบกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), 2535.

สรายุทธ ทรัพย์สุข และจักรพร สุวรรณนคร. โครงการองค์ประกอบกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ใน สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 7. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว. 2550.

สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. หนึ่งศตวรรษกรุงเทพมหานคร. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นท์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง). 2550.